

فصلنامه علمی - پژوهشی سیاست‌گذاری عمومی، دوره ۷، شماره ۲، تابستان ۱۴۰۰، صفحات ۱۲۵-۱۰۹

مقاله پژوهشی

مسئله‌شناسی سیاست‌گذاری محیط‌زیست در ایران

احسان تمسکی

دانشجوی دکتری علوم و مهندسی آبخیزداری - زمین دانشگاه هرمزگان

حنا محمدی کنگرانی^۱

دانشیار دانشگاه هرمزگان

کیومرث اشتریان

دانشیار سیاست‌گذاری عمومی دانشگاه تهران

ارشک حلی‌ساز

استادیار دانشگاه هرمزگان

فرشید نادری

استادیار تاریخ دانشگاه شهید چمران اهواز

(تاریخ دریافت: ۹۹/۹/۱۹ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۳/۲۹)

چکیده

این پژوهش به صورت اکتشافی، با هدف تحلیل سیاست‌گذاری و احصاء مهم‌ترین مسائل محیط‌زیست ایران انجام شده است. قوانین وضع‌شده در حوزه محیط‌زیست بر اساس اطلاعات مصاحبه‌ها، نشریات، اسناد کتابخانه‌ای و وبگاه سازمان‌ها، در چهار دوره تاریخی و شش گزاره، دسته‌بندی شدند. سپس بر اساس نظر خبرگان مسائل صحت‌سنجی و اولویت‌بندی شدند. نتایج نشان می‌دهد که «مدیریت و بهره‌برداری از جنگل‌ها»، «حفاظت از محیط‌زیست و ملی کردن آن»، «اصلاحات ارضی»، «جهاد سازندگی»، «تأمین منابع» و «مخاطرات»؛ مهم‌ترین مسائل سیاست‌گذاری محیط‌زیست بوده‌اند. بیشترین توافق از منظر خبرگان بر مسئله سوم و کمترین توافق بر مسئله اول حاصل شده است. اولویت‌بندی مسائل نشان‌دهنده غلبه نگاه سرمایه‌ای در مسائل محیط‌زیست است. نخستین اقدام برای حل مسائل، حذف تناقض‌ها و تدوین یک بستر جامع‌نگر و پیونددهنده است.

واژگان کلیدی: محیط‌زیست، اولویت‌بندی، سرمایه‌داری، یکپارچه‌سازی، اصلاحات ارضی.

1 - نویسنده مسئول Email: Kangarani@ut.ac.ir

مقدمه

مسئله، مهم‌ترین مؤلفه ساختاری سیاستگذاری و مدیریت در هر حوزه است (فاضلی، ۱۳۹۴). برای کاوش علمی باید مسئله‌ای گزیده داشت و معلوم کرد به دنبال چه می‌گردیم (پوپر، ۱۳۹۹؛ سروش، ۱۳۸۸). منظور از مسئله، مشاهده ناسازگاری، تناقض و تعارض میان معرفت و واقعیت در وضع موجود است و وقتی ظهور پیدا می‌کند که نوعی آشفتگی مشاهده شود. مسئله، مسبوق به معرفت زمینه‌ای^۳ به‌مثابه دستگاه تئوریک در برخورد با واقعیت است و ممکن است این معرفت از موضع^۴ زمینه‌ای خارج شود و به موضع تبیینی انتقال یابد (ساعی، ۱۳۸۶). در این راستا مسئله سیاستگذاری نیز به مثابه یک شکاف بین وضعیت موجود و یک وضعیت مطلوب تعریف می‌شود که باید توسط اقدامات دولت پر شود (Hurlbert & Gupta, 2015). از سوی دیگر با پیشرفت‌ها و دستاوردهای قانون‌گذاری در دهه‌های اخیر، منطق مقررات‌گذاری از حوزه اقتصاد به سایر حوزه‌ها مانند محیط‌زیست نیز تسری یافته است (Brand et al, 2008). امروزه مسائل و چالش‌های محیط‌زیستی، شأن وجودی بشر را تهدید می‌کنند و به همین دلیل تجزیه و تحلیل حکمرانی محیط‌زیستی در کشورهای مختلف مهم است. در طی دهه‌های گذشته، بیش‌تر حکومت‌ها در کشورهای صنعتی، واکنش‌های مدیریتی و وضع مقررات گسترده‌ای را در قبال مسائل محیط‌زیست توسعه داده‌اند. با اینکه فرآیند توسعه سیاست‌های محیط‌زیستی، آهسته و تدریجی بوده، به‌شدت به وقایع گذشته وابسته است و جامع‌ترین پاسخی قلمداد می‌شود که جامعه توانسته است به مسائل محیط‌زیستی بدهد (Duit, 2014). تعدد و تنوع مسائل و چالش‌ها در حیطه محیط‌زیست به حدی است که اغلب غیر قابل سنجش به نظر می‌رسد، به ویژه زمانی که دیدگاه خبرگان بررسی می‌شود. باید توجه داشت که همه مسائل در دستور کار سازمان‌های عمومی قرار نمی‌گیرند. برخی از مسائل از طریق مدیران در فرایند تصمیم‌گیری و خط‌مشی‌گذاری مطرح و برخی دیگر غیر قابل طرح تلقی می‌شوند؛ بنابراین درک و احساس مسئله در فرایند سیاستگذاری عمومی حائز اهمیت است؛ زیرا به نقش مسئولان، نحوه انعکاس مشکل به سازمان، مطالعه و بررسی عمیق مسئله، ارتباط آن با راه‌حل‌ها و گزینه‌های مرتبط، تخصیص منابع و امکانات بستگی دارد (الوانی و شریف زاده، ۱۳۸۵). به دلیل پیچیدگی و تداخل مسائل در ایران و نیز گستردگی نهادها و سازمان‌ها در عرصه سیاستگذاری که سبب تنوع منافع و قرائت‌های متفاوت و گاه متناقض از مسئله می‌شود، امکان رخداد خطا و انحراف‌های مهلک در مراحل گوناگون چرخه سیاستگذاری وجود دارد که در مجموع می‌تواند سبب تشدید بحران شود (امیری و همکاران، ۲۰۲۰). پرداختن به موضوع مسئله‌شناسی از این رو اهمیت دارد که در فرآیند دستورگذاری خواسته‌های گروه‌های مختلف جامعه به مقوله‌های متعارض تبدیل می‌شوند

2 - Amzement

3 -Background Knowledge

4 -Position

تا توجه جدی مقامات دولتی را به خود جلب کنند (Cobb et al, 1976). منافع افراد و گروه‌ها نقش اساسی در اهمیت‌دهی به مسائل ایفا می‌کند و این منافع است که باعث می‌شود مسئله‌ای اولویت پیدا کند و سیاستگذاری بر اساس آن صورت گیرد (Kingdon & Stano, 1984). بررسی پیشینه تحقیق نشان می‌دهد که پرداختن به مسائل محیط‌زیست ایران مورد توجه بسیاری از پژوهشگران بوده است؛ به طوری که نخستین بار در آبان ۱۳۴۱ ماهنامه‌ای با عنوان «مسائل ایران» به همت طاهر رخشنده منتشر شد. چاپ این ماهنامه تا آذر ۱۳۴۶ ادامه یافت. از مجموع ۵۱ شماره این ماهنامه در ده مقاله به مسائلی از قبیل اصلاحات ارضی، پیشرفت و تولید کشاورزی و آب پرداخته شده است (ارسنجانی، ۱۳۴۱؛ برزگر، ۱۳۴۳؛ خواجه‌نوری، ۱۳۴۲؛ کارنامه سال ۱۳۴۴ سازمان آب منطقه ای تهران، ۱۳۴۵؛ کریم، ۱۳۴۵؛ گزارش کار سازمان آب تهران در سال ۱۳۴۳، ۱۳۴۴؛ گودرزی، ۱۳۴۵؛ هومن، ۱۳۴۲). ارسنجانی (۱۳۴۱)، مسئله اصلاحات ارضی را به عنوان یکی از مسائلی مطرح می‌کند که می‌بایست در جریان انقلاب مشروطه حل می‌شد و با برشمردن نتایج اقتصادی و اجتماعی اصلاحات ارضی، اجرای آن را لازم می‌داند. پاپلی یزدی (۱۳۷۴)، ساختارهای اقتصادی جهان در دو قرن اخیر را با معیارهای حفاظت محیط‌زیست مغایر دانسته است. وی حفاظت از محیط‌زیست را یک مسئله اقتصادی می‌داند و بیان می‌کند که مطالعه و برنامه‌ریزی مسائل محیط‌زیستی مبحثی میان‌رشته‌ای است و هیچ یک از رشته‌های علوم نمی‌تواند به تنهایی جوابگوی مسائل محیط‌زیستی باشد. مراد حاصل و مزینی (۱۳۸۷) به این نتیجه رسیده‌اند که دولت ایران در حالی که متولی سیاستگذاری و حفاظت از محیط‌زیست است، نقش قابل توجهی در تولید آلودگی دارد و زمانی خواهد توانست در راستای ایفای نقش خود در فرآیند توسعه پایدار گام بردارد که به اصلاح و مهندسی مجدد ساختار اقتصادی و جایگاه خود بپردازد. عبداللهی و رضوانی‌فر (۱۳۹۱)، بیان کردند که در نظام حقوقی ایران، سیاستگذاری محیط‌زیست به شکل مقررات‌گذاری تلقی شده و به معنای اصیل آن تعریف و جانمایی نشده است. همچنین ضعف تئوریک و عدم وجود اراده سیاسی در این حوزه مشهود است. مجابی و اسماعیلی فرد (۱۳۹۵)، به اولویت‌بندی چالش‌های سیاستگذاری محیط‌زیست ایران پرداختند و عمده‌ترین چالش‌های سیاستگذاری محیط‌زیست در ایران را مربوط به مرحله اجرای سیاست می‌دانند. همچنین عدم هماهنگی بخشی و میان‌بخشی، ناکافی بودن نظارت بر اجرای سیاست‌ها و قوانین و فقدان ضمانت اجرا را سه چالش اصلی سیاستگذاری زیست‌محیطی در ایران می‌دانند. لطفیان و نصری فخرداوود (۱۳۹۷)، آلودگی هوای کلانشهرها، بحران آب و خشک‌سالی و تخریب جنگل و مراتع را به عنوان سه مشکل به‌هم‌پیوسته و بزرگ معرفی کردند. نورزاد مقدم و همکاران (۱۳۹۷)، مقوله‌های پایه برای سیاستگذاری جنگل‌های شمال ایران را در چهار دسته از اسناد و نهادهای مرتبط با جنگل استخراج کردند. قوت‌ها مربوط به اختیارات قانونی و منابع و زیرساخت‌ها و ضعف‌ها عمدتاً مربوط به ساختار سازمانی و امکانات در دسترس؛ فرصت‌ها در نتیجه پیوستن به کنوانسیون‌ها و مجامع بین‌المللی حاصل شده است و تهدیدها را ناظر به

قوانینی تشخیص دادند که با مأموریت و اهداف سازمان اداره‌کننده جنگل تضاد داشتند. امیری و همکاران (۱۳۹۹)، با بررسی نقش سیاست‌های دولت در ایجاد بحران آب، ضعف در جامع‌نگری و ناپیوستگی در فرآیند و مراحل سیاستگذاری را سبب تشدید بحران آب در کشور دانستند. نتایج نشان داد که مسئله‌شناسی دیر هنگام، ضعف در اتفاق نظر در خصوص تعریف بحران آب، گسستگی بین مرحله اجرا و تصمیم‌گیری و ضعف شدید در ارزیابی فرآیند سیاستگذاری، سبب شده است که راه‌حل‌های ارائه‌شده و تصمیمات نه‌تنها مشکل را برطرف نکنند، بلکه موجب برداشت بیشتر از منابع و افزایش تقاضا و بحران آب در کشور شوند. حلی‌ساز و صفی‌خوانی (۱۳۹۹)، با بررسی نقش انتخاب مقیاس مکانی در عرصه سیاستگذاری‌های محیط‌زیستی نشان دادند که تمرکز حکومت‌ها بیشتر بر مدیریت منابع طبیعی در مقیاس‌های ملی است. از این‌رو پیشنهاد شده است که آبر مدلی طراحی شود که نسبت واکنش‌های سیاستگذاری در مقیاس ملی به کنش دانش فنی در همان مقیاس را نشان دهد و با در نظر گرفتن مسئله تداخل و تکثر مقیاسی، جریان دانش فنی را متناسب با درک سیاستگذاران از مقیاس مکانی و در چارچوب سیاست‌های کلان حکومت به هم وصل کند. برنز (۲۰۰۵)، با بررسی نظام‌های محیط‌زیستی و سیاستگذاری‌های بومی بیان کرد که در جوامعی که محیط‌زیست جایگاه قابل توجهی در برنامه‌های سیاست‌مداران و مردم ندارد مسئله‌ی محیط‌زیست در دستور کار سیاستگذاری قرار نمی‌گیرد و به عنوان اولویت دست چندمی مطرح می‌شود. منو (۲۰۱۱)، سیاستگذاری محیط‌زیستی را حاصل توافق مثلث اقتصاد، محیط‌زیست و مردم اجتماع می‌داند. سامرر (۲۰۱۴)، با استفاده از الگوهای به دست آمده از تحلیل تجربی نشان داد که وقتی کشورهای توسعه‌یافته و دموکراتیک در اتخاذ سیاست‌های محیط‌زیستی شروع به تدوین مقررات محیط‌زیستی می‌کنند، کشورهای دیگر برای هم‌گرایی سیاستی با آن‌ها اقدامات خود را شروع می‌کنند. این حرکت در واقع تحت تأثیر همسان‌سازی بین‌المللی، یادگیری از مدل‌های سیاستی دیگر کشورها و یا حتی تحمیل سیاستی کشورهای پیشرو است. لیا و همکاران (۲۰۱۵) به مسئله‌شناسی گردشگری پرداختند؛ نتایج نشان داد که پاسخ‌دهندگان به طور کلی مسئله‌ها را به عنوان دشواری یا تناقضی در نظر می‌گیرند که نیاز به حل دارند و عوامل شخصی و محیطی بر درک محققان از آن‌ها تأثیر می‌گذارد. وان و همکاران (۲۰۱۸) با استفاده از اسناد عمومی و داخلی مربوط به مسائل آب و مصاحبه با افراد آشنا با موضوع یا افرادی که در این موضوع ذینفع بودند، موانع نهادی را برای حل مسئله آب در چین بررسی کردند. نتایج نشان داد که با استفاده از نظریه‌های تحلیل فرآیند خط‌مشی می‌توان به شناسایی موانع نهادی پرداخت. دولان (۲۰۲۱)، با تمرکز بر مسئله تغییر اقلیم به ارائه تفسیری بدیع از نظریه‌ی کینگدان پرداخت. وی نشان داد که چگونه کارگزاران سیاست می‌توانند با تمرکز بر بحران‌ها و اهداف فوری و کوتاه‌مدت از طریق چندین اتصال جزئی جریان‌های مسئله، سیاست و سیاستگذاری را بر هم منطبق کنند. در مقایسه با مطالعات تطبیقی در حوزه علوم سیاسی مانند مطالعاتی که به ساختار و منشأ سیاست‌های دولت یا به

وجود آمدن رونق اقتصادی می‌پردازند، پژوهش‌های مرتبط با حوزه سیاستگذاری محیط‌زیست کم است و مطالعات علوم سیاسی در این زمینه بیشتر موضع سکوت را اختیار کرده‌اند (دوئیت، ۱۳۹۶). بنابراین با توجه به ضرورت شناسایی مسائل در سیاستگذاری محیط‌زیست ایران، این تحقیق می‌کوشد به این پرسش پاسخ دهد که مهم‌ترین مسائلی که در دوره معاصر اولویت پیدا کرده‌اند و سیاستگذاری در این حوزه بر اساس آن‌ها صورت گرفته است کدام است؟ این پژوهش با بهره‌گیری از اسناد و مصوبه‌های قانونی و مصاحبه‌های شفاهی کارگزاران و نخبگان سیاستگذاری محیط‌زیست ایران، با هدف احصاء و صحت‌سنجی مهم‌ترین مسائل سیاستگذاری در حوزه محیط‌زیست انجام می‌شود. ماهیت بین‌رشته‌ای این پژوهش می‌تواند به درک مسائل محیط‌زیستی در ایران معاصر کمک کند و در برقراری ارتباط بین مبحث سیاست عمومی و مسائل محیط‌زیستی کارا باشد. این پژوهش نوعی تحلیل سیاستگذاری محیط‌زیست و تولید دانش برای ارتقای حاکمیت آن است؛ به این معنی که مبنایی برای توسعه استراتژی‌های سیاسی در امر مدیریت محیط‌زیست فراهم می‌کند.

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش به صورت کیفی اکتشافی بر مبنای مستندات کتابخانه‌ای و قوانین تصویب‌شده انجام شد، شیوه کیفی به‌طور گسترده در رشته‌های علوم اجتماعی به کار می‌رود (Grinnell et al, 2005; Marshall et al, 2014) و به فرآیندی اشاره دارد که شامل سازمان‌دهی داده‌ها، تدوین موضوعات و تفسیر و نوشتن گزارش است (عباسی، ۱۳۸۹). در مواردی که هدف مطالعه، کسب آگاهی‌های منظم و صحیح درباره پدیده‌ای است که تاکنون ناشناخته باقی‌مانده است یا اطلاعات موجود کافی نیست، مطالعه بعد اکتشافی پیدا می‌کند (حبیبی و همکاران، ۱۳۹۶). در این تحقیق نخست قوانین وضع شده در حوزه محیط‌زیست ایران طی دوران معاصر از سامانه ملی قوانین و مقررات و سامانه مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی استخراج شد. این قوانین بر اساس بررسی نشریات، اسناد کتابخانه‌ای، وبگاه‌های سازمان‌های ذی‌ربط و آرشیو مصاحبه‌های کارگزاران اجرایی و نخبگان سیاسی در پروژه‌های تاریخ شفاهی دانشگاه هاروارد؛ مرکز مطالعات ایران^۵ (Eskandari Farouji et al, 2019; Montazrolghaaem et al, 2019) و سازمان اسناد و کتابخانه‌ی ملی ایران (جدول ۱) با توجه به وقایع و هم‌زمانی‌های مهم تاریخی در چهار دوره تاریخی دسته‌بندی شدند (جدول ۲). با بررسی قوانین تصویب‌شده در هر دوره، شش مسئله احصاء شد که جریان اصلی سیاستگذاری محیط‌زیست را شکل داده است. مسائل احصاء‌شده جهت اعتبارسنجی در قالب پرسش‌نامه‌ای الکترونیکی^۷ طراحی و تدوین شد و با

5 - The Oral History Collection of the Foundation for Iranian Studies - Harvard University

6 - Foundation for Iranian Studies

7 - <https://forms.gle/Lq54r2eLQm3fShxV6>

استفاده از روش نمونه‌گیری گلوله برفی^۱ (جلالی، ۱۳۹۱) برای خبرگان در بخش‌های دانشگاه‌ها، پژوهشگاه‌ها و دستگاه‌های اجرایی ارسال شد. همچنین جهت تحلیل نظرات، پاسخ‌دهندگان بر اساس تخصص در چهار دسته قرار گرفتند: اقتصادی-اجتماعی، محیط‌زیست و منابع طبیعی، جغرافیا و مخاطرات و مدیریت و ارزیابی محیط‌زیست.

جدول ۱ - مراجع مورد استفاده جهت احصاء مسائل

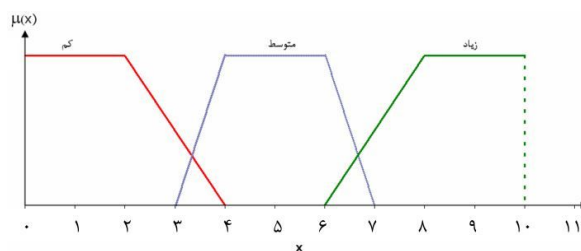
ردیف	عنوان	وب‌گاه
۱	سامانه مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی	https://rc.majlis.ir
۲	پایگاه ملی اطلاع‌رسانی قوانین و مقررات کشور	https://dotic.ir
۳	سامانه ملی قوانین و مقررات	http://qavanin.ir/
۴	کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی	https://www.ical.ir/
۵	سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی	https://library.razavi.ir/
۶	درگاه اینترنتی وزارت جهاد کشاورزی	https://www.maj.ir
۷	درگاه اینترنتی سازمان حفاظت محیط‌زیست	http://eform.doe.ir
۸	درگاه اینترنتی سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور	http://frw.org.ir
۹	درگاه اینترنتی سازمان امور اراضی کشور	https://www.laoi.ir
۱۰	درگاه اینترنتی سازمان امور عشایر ایران	https://www.ashayer.ir
۱۱	پروژه تاریخ شفاهی دانشگاه هاروارد	https://library.harvard.edu/collections/irani-an-oral-history-project
۱۲	پروژه تاریخ شفاهی مرکز مطالعات ایران	https://fis-iran.org
۱۳	پروژه تاریخ شفاهی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران	http://www.nlai.ir/oral-history

جدول ۲ - دوره‌های مورد مطالعه و هم‌زمانی‌های تاریخی

دوره	بازه زمانی	وقایع مهم / تاریخ منبع
از انقلاب مشروطه تا پایان پهلوی اول	(۱۲۸۵-۱۳۲۰)	انقلاب مشروطه - ۱۲۸۵؛ (کسروی، ۱۳۹۲) خلع احمد شاه و پایان قاجار - ۱۳۰۴؛ (بهار، ۱۳۵۷) برآمدن پهلوی اول - ۱۳۰۴، (آبادیان، ۱۳۸۹) آغاز (۱۲۹۳) و پایان جنگ جهانی اول - ۱۲۹۷، (آبادیان، ۱۳۹۵) آغاز جهانی دوم (۱۳۱۸)
پهلوی دوم	(۱۳۵۷-۱۳۲۰)	سقوط پهلوی اول (۱۳۲۰)، (آبادیان، ۱۳۸۹) پایان جنگ جهانی دوم (۱۳۲۴)، کودتای ۲۸ مرداد - ۱۳۳۲، (رحمانیان، ۱۳۹۹) انقلاب سفید - ۱۳۴۱، (Avery, 1965)

از استقرار جمهوری اسلامی تا پایان جنگ (۱۳۵۷-۱۳۶۸)	انقلاب اسلامی ایران-۱۳۵۷، (آبراهامیان ۱۳۹۳)، (کاتوزیان، ۱۳۹۴) آغاز و پایان- ۱۳۵۹ تا ۱۳۶۷، (علایی، ۱۳۹۹)
دوره ثبات جمهوری اسلامی (۱۳۶۸ تاکنون)	رحلت آیت‌الله خمینی (ره) و انتخاب آیت‌الله خامنه‌ای- ۱۳۶۸، (آبراهامیان ۱۳۹۱) آغاز دوران سازندگی (۱۳۶۸)، (آبراهامیان ۱۳۹۱)، (فرقانی، ۱۳۹۷) آغاز بحران هسته‌ای (۱۳۸۲)، (امینی، ۱۳۸۷؛ روحانی، ۱۳۹۱)

از آنجا که مسئله‌های طرح‌شده در این تحقیق کلان بودند و استفاده از متغیرهایی با ارزش‌های قطعی در این موارد کارا نیست؛ مسئله‌ها از طریق متغیرهای کیفی به سمع و نظر خبرگان رسید و سپس جهت تحلیل با تعریف دامنه متغیرهای کیفی (شکل ۱) به صورت اعداد فازی دوزنقه‌ای درآمدند (جعفری و منتظر، ۱۳۸۷).

شکل ۱ - تابع عضویت متغیرهای کلامی (جعفری و منتظر، ۱۳۸۷).

برای محاسبه رتبه هر مسئله از مقدار دی فازی و هم‌وزن استفاده شد. مسئله‌ای که بیشترین مقدار دی فازی یا وزن را داشت از بیشترین اهمیت نسبت به سایر مسئله‌ها برخوردار شد و رتبه اول را به خود اختصاص داد. رتبه‌بندی سایر مسئله‌ها نیز به همین ترتیب انجام شده است. اما برای محاسبه ارزش فازی هر یک از مسئله‌ها و سپس دی فازی کردن این مقادیر، به ترتیب زیر عمل شد: با فرض اینکه ارزش فازی هر یک از مسئله‌ها به صورت $\tilde{A}_j = (L_j \cdot M_j \cdot U_j)$ نمایش داده شود، به طوری که L_j حد پایین، M_j حد وسط و U_j حد بالای این عدد فازی باشد رابطه‌های ۱، ۲ و ۳ را خواهیم داشت:

$$L_j = \text{Min}(x_{ij}) \quad i = 1, 2, \dots, n \quad j = 1, 2, \dots, m \quad \text{رابطه ۱:}$$

$$M_j = \left(\prod_{i=1}^{n,m} x_{ij} \right)^{\frac{1}{n}} \quad i = 1, 2, \dots, n \quad j = 1, 2, \dots, m \quad \text{رابطه ۲:}$$

$$U_j = \text{Max}(x_{ij}) \quad i = 1, 2, \dots, n \quad j = 1, 2, \dots, m \quad \text{رابطه ۳:}$$

مفهوم هر یک از متغیرها و پارامترهای ارائه‌شده در روابط بالا به صورت زیر است:

L_j : حد پایین ارزش فازی مسئله‌ی زام پرسشنامه، که برابر است با کوچکترین مقداری که خبرگان به مسئله‌ی زام تخصیص داده‌اند. M_j : حد وسط ارزش فازی مسئله‌ی زام پرسشنامه، که برابر است با میانگین هندسی همه‌ی نظرات خبرگان برای مسئله‌ی زام. U_j : حد بالای ارزش فازی مسئله‌ی زام پرسشنامه، که برابر است با بزرگترین مقداری که توسط خبرگان به مسئله‌ی زام تخصیص داده شده است. x_{ij} : مقدار تخصیص داده شده توسط خبره i ام به مسئله‌ی زام. \tilde{A}_j : ارزش فازی مثلثی مسئله‌ی زام (Chen & Liu, 2007). پس از محاسبه ارزش فازی هر یک از مسئله‌های پژوهش باید ارزش فازی بدست آمده برای هر مسئله را دی فازی کرد تا امکان مقایسه و ارزیابی بوجود آید. برای دی فازی کردن ارزش فازی هر مسئله از رابطه ξ زیر استفاده شده است.

$$\text{رابطه } \xi : S_j = \frac{L_j + 2 \times M_j + U_j}{4}$$

سپس جهت ارزیابی تأیید یا عدم تأیید هر مسئله توسط خبرگان، مقدار دی فازی شده آن با حد آستانه‌ای (r) مقایسه شد که بر اساس میانگین طیف پرسش‌نامه به دست آمده بود. بنابراین دو حالت ایجاد شد:

- اگر $S_j \geq r$ باشد به این مفهوم است که مسئله‌ی زام از اهمیت بالایی برخوردار است و مورد تأیید خبرگان قرار گرفته است.
- اگر $S_j < r$ باشد به این مفهوم است که مسئله‌ی زام از اهمیت کمی برخوردار است و به همین علت این مسئله را می‌توان حذف کرد (Chang et al, 2011).

همچنین برای محاسبه میزان اجماع بر روی هر یک از مسئله‌ها، بیشترین توافق در هر پرسش بر تعداد خبرگان تقسیم شده است (McKenna, 1994; Williams & Webb, 1994). فرآیند ارسال پرسش‌نامه‌ها تا زمان رسیدن به مرحله اشباع نظری^۹ طی سه مرحله ادامه یافت (رنجبر و همکاران، ۱۳۹۱). در مجموع پرسشنامه این تحقیق توسط ۵۶ نفر از خبرگان در حوزه‌های دانشگاه‌ها، پژوهشگاه‌ها و دستگاه‌های اجرایی تکمیل شد (جدول ۳). از مجموع پاسخ‌دهندگان، ۸۶ درصد بیش از یک دهه و ۱۴٪ کمتر از یک دهه سابقه‌ی فعالیت داشتند. همچنین ۴۸٪ از پاسخ‌دهندگان در بخش دانشگاهی، ۳۰٪ در بخش‌های اجرایی و ۲۲٪ در پژوهشگاه‌ها فعالیت داشتند. به لحاظ تخصص ۲۶٪ از پاسخ‌دهندگان تحصیلات مرتبط با مسائل اقتصادی-اجتماعی، ۲۶٪ تحصیلات مرتبط با محیط‌زیست و منابع طبیعی، ۲۳٪ تحصیلات مرتبط با جغرافیا و مخاطرات و ۲۵٪ تحصیلات مرتبط با مدیریت و ارزیابی محیط‌زیست داشتند.

جدول ۳ - حوزه‌های فعالیت پاسخ دهندگان

حوزه فعالیت	پراکنش تشکیلاتی خبرگان
دانشگاه‌ها	دانشگاه تهران، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان، دانشگاه هرمزگان، دانشگاه تربیت مدرس، دانشگاه ملایر، دانشگاه اصفهان، دانشگاه آزاد اسلامی واحد بروجرد، دانشگاه صنعتی اصفهان، دانشگاه تربیت مدرس، دانشگاه کردستان
پژوهشگاه‌ها	پژوهشکده اقلیم شناسی، پژوهشکده مطالعات استراتژیک خاورمیانه، موسسه تحقیقات جنگل‌ها و مراتع کشور، پژوهشکده محیط‌زیست و توسعه پایدار، پژوهشکده‌ی حفاظت خاک و آبخیزداری، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی،
دستگاه‌های اجرایی	وزارت کشاورزی، وزارت نیرو، مجلس شورای اسلامی، سازمان حفاظت محیط زیست، سازمان امور عشایر، سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور، مهندسین مشاور یکم، سازمان امور اراضی، سازمان برنامه و بودجه کشور، سازمان مرکزی تعاون روستایی ایران

نتایج

در دوره اول قانون‌گذاری، نخستین توجه قانون‌گذار به محیط‌زیست در ارتباط با مسئله جنگل است. در سال ۱۲۸۶ هجری شمسی قانون «تشکیلات ایالات و ولایات و دستورالعمل حکام» تصویب شد. این قانون یکی از وظایف حکام را حفظ جنگل‌ها و مراقبت از آن‌ها با رویکرد پیشگیرانه می‌دانست. در این دوره سود اقتصادی چشمگیر از سویی و آسیب‌های جدی به منابع جنگل منجر به توجه قانون‌گذار و اتخاذ سیاست‌هایی در راستای نگهداری، مدیریت و بهره‌برداری از جنگل‌ها شد. نکته قابل توجه در مورد مسئله جنگل در این دوره، حضور مستشاران خارجی و تصویب قوانینی در ارتباط با حضور آن‌ها است. با توجه به عدم آشنایی این کارشناسان با جامعه ایران، طرح‌ها و پیشنهادهای آن‌ها قرین موفقیت نبوده است. بررسی قوانین تصویب‌شده مرتبط با مسائل محیط‌زیستی از آغاز مشروطه تا پایان پهلوی اول (۱۳۲۰-۱۲۸۵) نشان می‌دهد که مسئله «مدیریت و بهره‌برداری از جنگل‌ها» مهم‌ترین مسئله در وضع مقررات مرتبط با محیط‌زیست است. در این دوره هشت قانون توسط مجلس شورای ملی و هفت مصوبه توسط هیئت وزیران در ارتباط با جنگل‌ها تصویب شده است (جدول ۴). اولین گام نهادسازی برای مسائل محیط‌زیستی با تأسیس وزارت «طرق و شوارع و معادن و جنگل‌ها» در سال ۱۲۸۸ هجری شمسی برداشته شده است. در خصوص مسئله جنگل؛ پنج وزارتخانه، دو سازمان و نه نهاد با عناوین اداره، دایره، تشکیلات و شعبه تأسیس شده است. در دوره پهلوی دوم توجه به مسئله جنگل ادامه می‌یابد تا جایی که در سال ۱۳۲۱ هجری شمسی اولین قانون مستقل مرتبط با جنگل و در سال ۱۳۴۱ قانون «ملی شدن جنگل‌های کشور» تصویب می‌شود؛ در این دوره به طور کلی دو مسئله وجود دارد که با اصول انقلاب سفید نیز مرتبطند. مسئله نخست؛ «حفاظت از محیط‌زیست و ملی کردن آن» است. اولین قانون حفاظتی در این خصوص مصوبه هیئت وزیران

بوده است که با عنوان «حفظ ذخایر ماهی و جلوگیری از صید ماهی ریز نارس» در سال ۱۳۲۲ هجری شمسی تصویب شد. در سال‌های بعد قوانینی در ارتباط با شکار و صید (۱۳۴۶)، حفاظت نباتات (۱۳۴۶)، حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع (۱۳۴۶)، حفظ فضای سبز و جلوگیری از قطع بی‌رویه درختان (۱۳۵۲)، حفاظت و بهسازی محیط‌زیست (۱۳۵۳)، آب و نحوه ملی شدن آن (۱۳۴۷) و حفاظت دریا و رودخانه‌های مرزی از آلودگی با مواد نفتی (۱۳۵۴) توسط مجلس شورای ملی تصویب شد و ناظر به توجه قانون‌گذار بر حفظ محیط‌زیست و ملی کردن آن در این دوره است. این مسئله در نهایت منجر به صدور یک فرمان حکومتی، تصویب ۱۴ قانون توسط مجلس شورای ملی، ۲۰ مصوبه توسط هیئت دولت، شش مصوبه توسط شوراها و تأسیس چهار وزارتخانه، شش سازمان و نه نهاد با عناوین شورا، بنگاه، کمیته، کانون، گردان، صندوق، بخش و مؤسسه شد. مسئله دوم؛ «اصلاح نظام زمین‌داری و رابطه‌ی مالک و زارع» است. مسئله «اصلاحات ارضی» برای نخستین بار در جریان انقلاب مشروطه در سطح عمومی مطرح شد. سپس در سال ۱۳۰۰ هجری شمسی، سید ضیاءالدین طباطبائی به عنوان رئیس دولت، تقسیم اراضی میان روستائیان و ایجاد تغییراتی در نظام سهم‌بری را در برنامه‌های پیشنهادی خود گنجانده. در دولت مصدق نیز قانون «لغو سیورسات»^{۱۰} و بیگاری و کسر ۲۰ درصد بهره‌ی مالکانه» به تصویب رسیده بود. در نهایت پس از فرمان شاه برنامه اصلاحات ارضی به عنوان مهم‌ترین اقدام کابینه‌ی امینی در سال ۱۳۴۱ هجری شمسی به اجرا درآمد. این قانون در سه مرحله اجرا و موجب تغییرات بسیاری در جامعه ایران شد. این برنامه منجر به تصویب ۱۵ قانون توسط مجلس شورای ملی و شش مصوبه توسط هیئت دولت شد. همچنین در ارتباط با این مسئله، سه وزارتخانه، سه سازمان و یک شورای عالی تأسیس شده است. پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، تشکیل جهاد سازندگی نخستین پاسخ دولت به انتظارات و فشارهای نیروهای انقلابی برای حل مسائل روستایی کشور و واکنشی به دستگاه اداری پیش از انقلاب بود. این نهاد انقلابی چهار ماه پس از پیروزی انقلاب اسلامی با فرمان رهبر انقلاب در ۲۷ خرداد سال ۱۳۵۷ هجری شمسی تشکیل شد. از اهداف این نهاد، ریشه‌کنی فقر و محرومیت‌زدایی از روستاها، عمران و توسعه این مناطق و توجه بیشتر به روستاها به منزله‌ی پایگاه‌های تولید کشاورزی عنوان شده بود. این نهاد در واقع به عنوان نهاد توسعه روستایی پساانقلابی ایجاد شد؛ بنابراین در دوره استقرار جمهوری اسلامی (۱۳۵۷-۱۳۶۸)، «محرومیت‌زدایی و آبادانی روستاها در پی تشکیل جهاد سازندگی» مهم‌ترین مسئله سیاستگذاری محیط‌زیست است که منجر به تصویب دو قانون توسط مجلس شورای اسلامی، هفت مصوبه توسط شورای انقلاب و هشت مصوبه توسط هیئت وزیران شد و به تأسیس وزارت جهاد سازندگی در سال ۱۳۶۲ انجامید. در نهایت مهم‌ترین مسائل سیاستگذاری محیط‌زیست در دوره ثبات جمهوری اسلامی (۱۳۶۸ هجری شمسی تاکنون) تحت دو عنوان کلی دسته‌بندی می‌شوند: نخست مسئله «مخاطرات» است. در این زمینه بیشترین

۱۰ - خواربار و علوفه‌ای که از روستاهای سر راه برای عبور لشکر یا موکب خان‌گرد می‌آوردند (معین، ۱۳۶۲).

توجه قانون‌گذار بر بحران‌های آلودگی هوا، گردوغبار، خشک‌سالی و بلایای طبیعی معطوف بوده و به تصویب ۱۱ قانون توسط مجلس شورای اسلامی، ۱۹ مصوبه توسط هیئت دولت و تأسیس ۱۴ نهاد مرتبط انجامیده است. مسئله دوم؛ «تأمین منابع» است. در مورد مسئله «تأمین منابع»، شش سیاست کلی نظام در خصوص منابع آب (۱۳۷۹)، منابع طبیعی (۱۳۷۹)، معدن (۱۳۷۹)، انرژی (۱۳۷۹)، کشاورزی (۱۳۸۴) و محیط‌زیست (۱۳۹۴) ابلاغ شده است. این مسئله منجر به تصویب ۱۶ قانون توسط مجلس شورای اسلامی، یک سند فرابخشی و یک سند راهبردی و ۱۲ مصوبه توسط هیئت دولت و سه مصوبه توسط شوراهای عالی شده است. همچنین در ارتباط با این مسئله دو وزارتخانه و چهار نهاد تأسیس شده است.

جدول ۴ - گاه‌شمار قوانین، مسائل و نهادهای مرتبط

شمار نهادهای تأسیس شده	قوانین مرتبط		شمار مسائل	دوره تاریخی
	شمار قوانین	مرجع تصویب		
				از
				مشروطیت تا
۶ اداره	۵ وزارتخانه	۸ قانون	مجلس شورای ملی	پایان پهلوی
یک دایره	یک تشکیلات			اول
	۲ سازمان	۷ مصوبه	هیئت وزیران	(۱۲۸۵-)
				(۱۳۲۰)
				از
				مشروطیت تا
یک بنگاه	۴ وزارتخانه	یک فرمان	شاه	پهلوی دوم
یک مؤسسه	۶ سازمان	۱۴ قانون	مجلس شورای ملی	(۱۳۲۰-)
یک بخش	۲ شورای عالی	۱۹ مصوبه	هیئت وزیران	(۱۳۵۷)
یک صندوق	یک کانون	یک قانون	شورای عالی	
یک گردان	یک کمیته	۶ مصوبه	مجلس شورای ملی	
				از استقرار
				جمهوری
				اسلامی تا
				پایان جنگ
				(۱۳۳۸-)
				(۱۳۵۷)

۲ کار گروه ملی	۲ ستاد	۱۱ قانون	مجلس شورای اسلامی	تأمین منابع	
یک مرکز ملی	۲ شورای عالی				
یک کار گروه	یک سازمان				
۲ دفتر	یک کمیته ملی	۱۹ مصوبه	هیئت وزیران	دوره ی ثبات	
یک سازمان	یک اداری کل				
		۶ سیاست کلی	رهبری	جمهوری	
		۱۶ قانون	مجلس شورای اسلامی	اسلامی	
	۲ وزارتخانه			(۱۳۶۸)	
	یک شورای عالی	۱۳ مصوبه	هیئت وزیران	مخاطرات	
	۳ شرکت	یک قانون	مجمع تشخیص مصلحت نظام		
		دو مصوبه	شورای عالی آب/		
		یک آیین نامه	شورای اقتصاد		

تأیید یا عدم تأیید مسئله‌های احصاء شده از منظر خبرگان نشان می‌دهد که در نهایت همه مسئله‌ها، مورد تأیید قرار گرفته‌اند، اما به لحاظ اجماع بیشترین توافق مربوط به مسئله سوم و کمترین توافق مربوط به مسئله اول است. از بین مسئله‌های دوگانه در دوره ی پهلوی دوم، مسئله سوم یعنی مسئله ی «اصلاحات ارضی» با اختلاف معناداری نسبت به مسئله دوم یعنی «حفاظت از محیط زیست و ملی کردن آن» مورد تأیید است. پس از مسئله «جهاد سازندگی» که با اجماع بالایی تأیید شده است، در دوره ثبات جمهوری اسلامی مسئله «تأمین منابع» نسبت به مسئله «مخاطرات» حائز توافق بیشتری است. به لحاظ اولویت بندی نیز مسئله‌های «اصلاحات ارضی» و «جهاد سازندگی» به ترتیب در اولویت های اول و دوم قرار گرفته‌اند و مسئله‌های «حفاظت از محیط زیست و ملی کردن آن» و «مخاطرات» به ترتیب در اولویت های پنجم و ششم قرار گرفته‌اند. تحلیل نتایج اجماع خبرگان بر اساس حوزه فعالیت نشان می‌دهد که خبرگان حوزه پژوهشگاه‌ها با اجماع بیش از ۷۵٪ مسئله اول را تأیید کرده‌اند، خبرگان دستگاه‌های اجرایی به توافق ۴۷٪ رسیده‌اند و توافق خبرگان بخش دانشگاهی به ۳۷٪ رسیده است. در مورد این مسئله واگرایی نظرات در بخش های سه گانه مشهود است. توافق های صورت گرفته در مورد مسئله دوم نشان از هم گرایی خبرگان حوزه های سه گانه دارد که نظیر آن در مورد مسئله ششم نیز قابل مشاهده است. در مورد مسئله سوم، نظر خبرگان حوزه پژوهشگاه و دانشگاه به هم نزدیک می‌شود و از بخش اجرا فاصله می‌گیرد. خبرگان بخش های پژوهشگاه و دانشگاه با اجماع بیش از ۸۰٪ با مسئله سوم موافق هستند، در حالی که میزان موافقت خبرگان بخش اجرا با این مسئله کمتر است. در مورد مسئله چهارم، توافق خبرگان بخش دانشگاه و پژوهشگاه بر هم منطبق است و بخش اجرا با توافق ۷۰٪ این مسئله را تأیید کرده است. اولویت بندی مسائل بر اساس حوزه فعالیت نشان می‌دهد که خبرگان بخش اجرا، مسئله چهارم و خبرگان بخش دانشگاه و پژوهشگاه

مسئله سوم را در اولویت نخست قرار داده‌اند. همچنین کمترین اولویت در بخش اجرا و پژوهشگاه مربوط به مسئله ششم و در بخش دانشگاه مربوط به مسئله دوم است. اختلاف نظر خبرگان بخش پژوهشگاه با بخش‌های اجرا و دانشگاه در عدم توافق بر مسئله چهارم قابل توجه است. همچنین هم‌گرایی خبرگان بخش‌های سه‌گانه در اولویت دادن به مسئله‌های «اصلاحات ارضی» بر «حفاظت از محیط‌زیست و ملی کردن آن» و «تأمین منابع» بر «مخاطرات» مشهود است. تحلیل نتایج اجماع خبرگان بر اساس تخصص نشان می‌دهد که خبرگان تخصص‌های چهارگانه در مورد مسئله اول دچار تشتت آراء هستند. کمترین میزان توافق بر سر مسئله اول مربوط به متخصصان حوزه «جغرافیا و مخاطرات» و بیشترین آن مربوط به متخصصان «اقتصادی-اجتماعی» است. در مورد مسئله دوم، آراء متخصصان حوزه «جغرافیا و مخاطرات» با سایر متخصصان دچار واگرایی مثبت است. در مسئله سوم یک واگرایی منفی در نظرات متخصصان «محیط‌زیست و منابع طبیعی» نسبت به سایر متخصصان وجود دارد. در مورد مسئله چهارم، پنجم و ششم نیز نظرات خبرگان حوزه‌ی «اقتصادی-اجتماعی» با سایر حوزه‌ها دچار واگرایی منفی است. اولویت‌بندی مسائل بر حسب تخصص نشان می‌دهد که مسئله سوم در اولویت خبرگان بخش‌های «مدیریت و ارزیابی محیط‌زیست» و «اقتصادی-اجتماعی» و مسئله چهارم در اولویت خبرگان بخش‌های «محیط‌زیست و منابع طبیعی» و «جغرافیا و مخاطرات» است و مسئله‌های دوم و ششم دارای کمترین اولویت است (جدول ۵).

جدول ۵ - تفکیک درصد اجماع (%) اولویت‌بندی (P) گزاره‌ها

عنوان	بر حسب حوزه فعالیت						بر حسب تخصص						کل	
	پژوهشگاه		دانشگاه		اقتصادی-اجتماعی		محیط‌زیست و منابع طبیعی		جغرافیا و مخاطرات		مدیریت و ارزیابی		P	%
	P	%	P	%	P	%	P	%	P	%	P	%	P	%
مسئله اول	تأیید شده	۴۷	۴	۷۵	۳	۳۷	۴	۵۳/۳	۴	۴۶/۶	۴	۴۱/۶	۴	۴۱
مسئله دوم	تأیید شده	۵۲/۹	۵	۵۸/۳	۵	۵۱/۸	۶	۵۳/۳	۶	۶۶/۶	۴	۵۷/۱	۵	۵۱/۷
مسئله سوم	تأیید شده	۷۰/۵	۳	۹۱/۶	۱	۸۴/۴	۱	۸۶/۶	۱	۸۳/۳	۲	۸۵/۷	۱	۸۰/۳
مسئله چهارم	تأیید شده	۷۰/۵	۱	۵۸/۳	۴	۵۷/۶	۲	۵۳/۳	۲	۷۳/۳	۱	۷۲/۷	۱	۶۱/۸
مسئله پنجم	تأیید شده	۷۵	۲	۹۰/۹	۲	۶۶/۶	۳	۵۷/۱	۳	۷۶/۹	۲	۸۳/۳	۲	۷۴/۵
مسئله ششم	تأیید شده	۶۲/۵	۶	۵۴/۵	۶	۵۰	۵	۵۰	۵	۶۱/۵	۶	۵۸/۳	۶	۵۲/۹

نتیجه‌گیری

یافته‌ها نشان می‌دهد که از نظر سطح قوانین، مسئله «تأمین منابع» بیشترین توجه را از طرف دولت داشته و از نظر تعدد قوانین، مسئله «حفاظت از محیط‌زیست و ملی کردن آن» در اولویت بوده است. قوانین تصویب‌شده گاه در قاموس فرمان و سیاست‌های کلی و راهبردی و گاه در قامت قوانین ملی و بخش‌نامه‌های سازمانی تصویب شده‌اند. این قوانین، متکثر و ناهماهنگ هستند و مقیاس و رویکرد آن‌ها دستخوش تغییرات بسیار شده است. از این رو نتایج این پژوهش با یافته‌های حلی‌ساز و صفی‌خوانی (۱۳۹۹) همسو است. مسئله‌های «مدیریت و بهره‌برداری از جنگل‌ها»، «حفاظت از محیط‌زیست و ملی کردن آن»، «اصلاحات ارضی»، «جهاد سازندگی»، «تأمین منابع» و «مخاطرات» مهم‌ترین مسائل سیاستگذاری از دوره‌ی مشروطه تاکنون بوده‌اند؛ این گزاره با یافته‌های سامرر (۲۰۱۴)، مجابی و اسماعیلی فرد (۱۳۹۵) و لطفیان و نصری فخرداوود (۱۳۹۷) همسو است. همچنین حاکمیت محیط‌زیست ایران در مورد مسائل «مدیریت و بهره‌برداری از جنگل‌ها»، «حفاظت از محیط‌زیست و ملی کردن آن» و «مخاطرات» بر نهادسازی و در مورد مسائل «اصلاحات ارضی» و «تأمین منابع» بر قانون‌گذاری متمرکز بوده است. اهمیت یافتن مسئله‌های «اصلاحات ارضی» و «تأمین منابع» پیش از آنکه به فوریت‌شان بستگی داشته باشد، متأثر از فضای اقتصادی-اجتماعی است. خبرگان با توجه به جایگاه و تخصص خود نظرات ناهم‌سویی در اولویت دادن به مسائل دارند و نظرات خبرگان در حوزه‌ها و تخصص‌های مختلف، دچار واگرایی است. از این نظر؛ نتایج این پژوهش، یافته‌های لیا و همکاران (۲۰۱۵) و وان و همکاران (۲۰۱۸) را تأیید می‌کند. ترجیح مسئله‌های «اصلاحات ارضی» و «تأمین منابع» بر مسئله‌های «حفاظت از محیط‌زیست و ملی کردن آن» و «مخاطرات» حاکی از غلبه نگاه سرمایه‌ای در حل مسائل محیط‌زیست است، به نحوی که می‌توان گفت علت‌العلل گسترش و تودرتویی مسائل، کالایی شدن محیط‌زیست در دهه‌های اخیر است. این یافته با نظرات ارسنجان‌ی (۱۳۴۱)، پاپلی یزدی (۱۳۷۴) و مراد حاصل و مزینی (۱۳۸۷) در ترجیح اقتصاد بر حل مسائل محیط‌زیستی همسو است.

توصیه‌های سیاستی

از آغاز دوره قانون‌گذاری تا امروز صدها سند قانونی مرتبط با محیط‌زیست در سطوح مختلف تقنینی و اجرایی به تصویب رسیده است و این اسناد قانونی (بالادستی و اجرایی)، نهادهای رسمی و غیررسمی متفاوتی را در سطوح مختلف درگیر کرده‌اند. دگرگونی‌های قانونی و ادغام و تقسیم‌های پی‌درپی تشکیلاتی، قانون‌گذاری محیط‌زیست ایران را در پیچ‌وخم‌های فراوانی قرار داده است. تهیه و تصویب قوانین بسیار و تزریق روزافزون سیاست به مدیریت محیط‌زیست ایران موجب ظهور تناقض‌های ریشه‌ای، پایه‌ای، مفهومی و اجرایی شده است. چارچوب قانونی

موجود، قابلیت اجرای یک مدیریت هماهنگ و کارا در عرصه‌های محیط زیستی را ندارد. در واقع اکثر مباحث مطروحه در حوزه محیط‌زیست ایران، اسیر گفتمان و روایت «ساختار سازمانی» یا «ساختار قانونی» است. به نظر می‌رسد نخستین اقدام برای حل مسائل محیط‌زیستی حذف تناقض‌های قانونی و تدوین یک بستر جامع‌نگر و پیونددهنده است. به عبارتی، تجمیع و یکپارچه‌سازی قوانین در حوزه محیط‌زیست می‌تواند نخستین اقدام برای نیل به اهداف توسعه پایدار باشد. بنابراین پیشنهاد می‌شود ضمن امکان‌سنجی تجمیع قوانین و ادغام سازمان‌های متولی محیط‌زیست، سیر تحول تاریخی و ارتباطات شبکه‌ای نهادهای مرتبط، تأثیر جریان‌های سیاسی و رویکردهای قوانین تصویب‌شده و ربط و نسبت این جریان‌ها با رویکردهای کلان اقتصادی در هر برهه، مورد مطالعه قرار گیرد.

منابع

- ۱- ارسنجانی، حسن، ۱۳۴۱، مسئله اصلاحات ارضی، مسائل ایران، ۳.
- ۲- الوانی، سیدمهدی، شریف زاده، فتاح، ۱۳۸۵، فرایند خط‌مشی‌گذاری عمومی، انتشارات علامه طباطبایی، ۹.
- ۳- امیری، آرش، مدیر شانه چی، محسن، گلشنی، علیرضا، ۱۳۹۹، تأثیر فرآیند سیاست‌گذاری عمومی بر بحران آب در جمهوری اسلامی ایران، پژوهشنامه علوم سیاسی، ۶۰.
- ۴- امینی، آرمین، ۱۳۸۷، تبیین بحران هسته‌ای ایران از منظر رویکردهای رئالیستی و نئورئالیستی، ابعاد و رویکردها، مطالعات سیاسی، ۱.
- ۵- آبادیان، حسین، ۱۳۸۹، تاریخ سیاسی ایران معاصر: بسترهای تاسیس سلطنت پهلوی (۱۳۰۴-۱۲۹۹)، موسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی، ۱.
- ۶- آبادیان، حسین، ۱۳۹۵، تاریخ سیاسی ایران معاصر: جنگ جهانی اول تا کودتا (۱۲۹۹-۱۲۹۳)، موسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی، ۲.
- ۷- آبراهامیان، پروانه، ۱۳۹۱، تاریخ ایران مدرن، فتاحی، محمد ابراهیم، نشر نی، ۷.
- ۸- آبراهامیان، پروانه، ۱۳۹۳، ایران بین دو انقلاب، گل محمدی، احمد، فتاحی، ابراهیم، نشر نی، ۲۰.
- ۹- برزگر، صادق، ۱۳۴۳، آیا تولید کشاورزی را باید بر تولید صنعتی مقدم شمرد، مسائل ایران، ۲۴.
- ۱۰- بهار، محمد تقی، ۱۳۵۷، تاریخ مختصر احزاب سیاسی ایران: موسسه‌ی انتشاراتی امیر کبیر، ۳.
- ۱۱- پاپلی‌یزدی، محمدحسین، ۱۳۷۴، اهمیت مسئله محیط زیست، تحقیقات جغرافیایی، ۳۶.
- ۱۲- پوپر، کارل، ۱۳۹۹، زندگی سراسر حل مسئله است، خواجهان، شهریار، نشر مرکز، ۱۶.
- ۱۳- جعفری، نیلوفر، منتظر، غلامعلی، ۱۳۸۷، استفاده از روش دلفی فازی برای تعیین سیاست‌های مالیاتی کشور، پژوهش‌های رشد و توسعه پایدار (پژوهش‌های اقتصادی)، ۸.
- ۱۴- جلالی، رستم، ۱۳۹۱، نمونه‌گیری در پژوهش‌های کیفی، تحقیقات کیفی در علوم سلامت، ۴.
- ۱۵- حبیبی، یداله، عبوضی، یاور، معظمی‌گودرزی، ابراهیم، ۱۳۹۶، مسئله فرهنگی و مسئله‌شناسی فرهنگی ایران (در دیدگاه نخبگان دانشگاهی و حوزوی داخلی)، فرهنگ در دانشگاه اسلامی، ۲۵.
- ۱۶- حلی‌ساز، ارشک، صفی‌خوانی، ساجده، ۱۳۹۹، رابطه‌ی دانش و سیاست‌گذاری‌های محیط‌زیست و ضرورت ساخت آبرمدل در مقیاس حکومت؛ بخش اول: مقیاس مکانی. مجله جنگل ایران، ۳.
- ۱۷- خواجه‌نوری، ابراهیم، ۱۳۴۲، عقلای قوم ما باید به انقلاب سفید و طرح شش ماده‌ی شاهنشاه کمک کنند، مسائل ایران، ۱۲.

- ۱۸ - دوئیت، اندریاس، ۱۳۹۶، درک کارآیی محیط‌زیستی دولت‌ها: رویکرد نهادمحور و مشکلات پیش روی آن، حلی‌ساز، ارشک، شبکه مطالعات سیاستگذاری عمومی، ۱۱۰۰۴۰۹
- ۱۹ - رحمانیان، داریوش، ۱۳۹۹، ایران بین دو کودتا(تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران از انقراض قاجاریه تا کودتای ۲۸ مرداد)، سمت، ۶.
- ۲۰ - رنجبر، هادی، حق دوست، علی اکبر، صلصالی، مهوش، خوشدل، علیرضا، سلیمانی، محمدعلی، بهرامی، نسیم، ۱۳۹۱، نمونه گیری در پژوهش های کیفی: راهنمایی برای شروع، مجله دانشگاه علوم پزشکی ارتش جمهوری اسلامی ایران، ۳۹.
- ۲۱ - روحانی، حسن، ۱۳۹۱، امنیت ملی و دیپلماسی هسته‌ای، انتشارات مجمع تشخیص مصلحت نظام، ۲.
- ۲۲ - ساعی، علی، ۱۳۸۶، منطبق حل مساله علمی، مدرس علوم انسانی(ویژه نامه جغرافیا)، ۵۳.
- ۲۳ - سروش، عبدالکریم، ۱۳۸۸، علم چیست؟ فلسفه چیست؟، صراط، ۱۷.
- ۲۴ - طیبیه، عباسی، حسن دانایی، فرد، عادل، آذر، سید مهدی، الوانی، ۱۳۸۹، تبیین تغییر خط مشی با استفاده از نظریه جریانانات چندگانه کینگدون؛ مطالعه موردی تغییر قانون اهداف، وظایف و تشکیلات وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، سیاست علم و فن آوری، ۹.
- ۲۵ - عبداللهی، محسن، رضوانی فر، محمدمهدی، ۱۳۹۱، نظام حقوقی ایران و مسئله سیاستگذاری زیست محیطی، راهبرد، ۶۴.
- ۲۶ - علائی، حسین، ۱۳۹۹، بررسی نقش دولت جمهوری اسلامی ایران در جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، مطالعات بین المللی، ۶۴.
- ۲۷ - فاضلی، نعمت‌اله، ۱۳۹۴، «مسئله» چیست؟! مسئله شناسی فرهنگی با رویکرد مطالعات فرهنگی، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، مسلسل: ۱۴۲۲۳.
- ۲۸ - فرقاتی، محمدمهدی، ۱۳۹۷، راه دراز گذار(بررسی تحول گفتمان توسعه‌ی سیاسی در ایران، انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی، ۱).
- ۲۹ - کاتوزیان، همایون، ۱۳۹۴، ایرانیان (دوران باستان تا دوره معاصر)، حسین، شهیدی، نشر مرکز، ۷.
- ۳۰ - سازمان آب منطقه ای تهران، ۱۳۴۵، کارنامه سال ۱۳۴۴، مسائل ایران، ۳۶.
- ۳۱ - کریم، گودرزی، ۱۳۴۵، موانع پیشرفت کشاورزی در ایران، مسائل ایران، ۳۸.
- ۳۲ - کسروی، احمد، ۱۳۹۲، تاریخ مشروطه ایران، موسسه انتشارات نگاه، ۷.
- ۳۳ - سازمان آب منطقه ای تهران، ۱۳۴۴، گزارش کار سازمان آب تهران در سال ۱۳۴۳، مسائل ایران، ۲۶ و ۲۷.
- ۳۴ - کریم، گودرزی، ۱۳۴۵، مشکل نوسان و تغییر دائم نرخ محصولات کشاورزی، مسائل ایران، ۴۲.
- ۳۵ - کریم، گودرزی، ۱۳۴۵، مشکلات کار شرکت‌های تعاونی کشاورزی، مسائل ایران، ۴۰.
- ۳۶ - کریم، گودرزی، ۱۳۴۵، موانع پیشرفت کشاورزی در ایران، ۲، مسائل ایران، ۳۹.
- ۳۷ - مجابی، سیدمحمد، اسماعیلی فرد، مریم، ۱۳۹۵، جستاری بر سیاستگذاری محیط زیست در جمهوری اسلامی ایران، راهبرد اجتماعی فرهنگی، ۲۱.
- ۳۸ - مرادحاصل، نیلوفر، مزینی، امیرحسین، ۱۳۸۷، ارزیابی نقش دولت در چالش های زیست محیطی ایران (رویکرد اقتصاد محیط زیست)، علوم و تکنولوژی محیط زیست، ۳۹.
- ۳۹ - معین، محمد، ۱۳۶۲، فرهنگ معین، موسسه انتشارات امیرکبیر، ۵.
- ۴۰ - نورزادهمقدم، محسن، شسامخی، تقی، فلاح، اصغر، عوافقی همت، محمد، ۱۳۹۷، استخراج مقوله های پایه برای سیاستگذاری جنگل های شمال ایران، مجله جنگل ایران، ۳.
- ۴۱ - هومن، احمد، ۱۳۴۲، مسئله کشاورزی در ایران و تعدیل مالکیت ارضی، مسائل ایران، ۷.

42- Avery, Peter, 1965, Modern Iran, FA Praeger.

43- Brand, Ulrich, Görg, Christoph, Hirsch, Joachim, Wissen, Markus, 2008, Conflicts in environmental regulation and the internationalisation of the state: contested terrains, Routledge.

- 44- Burns, William CG, 2005, Introduction to special issue on the precautionary principle and its operationalisation in international environmental regimes and domestic policymaking, *International Journal of Global Environmental Issues*, 5(1).
- 45- Chang, Pao-Long, Hsu, Chiung-Wen, Chang, Po-Chien, 2011, Fuzzy Delphi method for evaluating hydrogen production technologies. *International Journal of Hydrogen Energy*, 36(21).
- 46- Chen, Chao-Shi, Liu, Ya-Ching, 2007, A methodology for evaluation and classification of rock mass quality on tunnel engineering. *Tunnelling and Underground Space Technology*, 22(4).
- 47- Cobb, Roger, Ross, Jennie-Keith, Ross, Marc Howard, 1976, *Agenda building as a comparative political process*. *The American political science review*, 70(1).
- 48- Dolan, Dana A, 2021, Multiple partial couplings in the multiple streams framework: The case of extreme weather and climate change adaptation. *Policy Studies Journal*, 49(1).
- 49- Duit, Andreas, 2014, *State and Environment (The Comparative Study of Environmental Governance)*, Mit Press, 3.
- 50- Eskandari Farouji, Abolfazl, Montazer Alghaem, Ali Asgar, Kajbaf, Aliakbar, 2019, The Causes of Islamic Revolution in Iran From the perspective pahlavi reign agents: A Research Subject-oriented in the Iranian Oral History Project of Harvard University. *Pazuheshname-ye Enghelabe Eslami*, 9(30)
- 51- Grinnell Jr, Richard M, Unrau, Yvonne, 2005, *Social work research and evaluation: Quantitative and qualitative approaches*, Cengage Learning.
- 52- Hurlbert, Margot, Gupta, Joyeeta, 2015, The split ladder of participation: a diagnostic, strategic, and evaluation tool to assess when participation is necessary. *Environmental Science & Policy*, 50.
- 53- Kingdon, John W, Stano, Eric, 1984, *Agendas, alternatives, and public policies*, Little, Brown Boston, 45.
- 54- Lai, Kun, Li, Jun, Scott, Noel, 2015, Tourism problemology: Reflexivity of knowledge making, *Annals of Tourism Research*, 51.
- 55- Manou, Dimitra B, 2011, Environmental decision making by multilateral development banks: a theoretical framework for assessing their environmental performance, *International Journal of Sustainable Society*, 3(1).
- 56- Marshall, Catherine, Rossman, Gretchen B, 2014, *Designing qualitative research*: Sage publications, 6.
- 57- McKenna, Hugh P, 1994, The Delphi technique: a worthwhile research approach for nursing?, *Journal of advanced nursing*, 19(6).
- 58- Montazrolghaem, Asghar, Eskandari farouji, Abolfazl, kajbaf, aliakbar, vakili, Hadi, 2019, Self-Esteem in the Oral History of the Iranian Studies Foundation; A critical look at the Pahlavi government and the Causes for its fall, *Islamic Revolution Research*, 8(30).
- 59- Sommerer, Thomas, 2014, Early bird or copycat, leader or laggard? A comparison of cross-national patterns of environmental policy change. *State and Environment, The Comparative Study of Environmental Governance*, MIT Press, 3.
- 60- Wan, Zheng, Chen, Jihong, Sperling, Dan, 2018, Institutional barriers to the development of a comprehensive ballast-water management scheme in China: Perspective from a multi-stream policy model, *Marine Policy*, 91.
- 61- Williams, Patricia L, Webb, Christine, 1994, The Delphi technique: a methodological discussion. *Journal of advanced nursing*, 19(1).